פרק דוגמה · ספר הלשון

מפעל השורשים

דקדוק לשון, בשתי עטיפות על שלד אחד — אחרי פרקי האותיות והמילים. שלוש אותיות שמייצרות משפחה שלמה של מילים, ואנשים אמיתיים שנלחמו על השאלה מי מסדר אותן.

שורש + משקל = מילה

01 למה שורשים

WHY ROOTS

מכונת השורשים היא הדוגמה המושלמת למחלה שהשיטה מרפאת גם בלשון:

דקלום בלי למה

בניינים נלמדים כרשימה לשינון: "פָּעַל, נִפְעָל, פִּעֵל, קדימה תרגילים" — בלי להבין מה המכונה עושה.

סיפור עשיר בשני הזרמים

המלחמה הראשונה של הדקדוק העברי נערכה דווקא על שורשים — מנחם מול דונש, קורדובה של המאה העשירית.

משבר אמיתי בלב הסיפור

מילה כמו "מכתבה" נראית מסובכת, עד שמגלים שהיא בת של אותו שורש שמייצר כתב, כותב ומכתב — ושמישהו אחד החליט שזו משפחה.

נסיון שכל ילד יכול לעשות היום

שורש אחד וחמש דקות — ומפעל מילים שעובד על הדף.

02 מבנה הפרק

ONE SKELETON, TWO COVERS

שתי הגרסאות עוברות את אותן 9 תחנות, אותה מכונה, אותו נסיון ואותם תרגולים — וגם את אותה ליבה יהודית תרבותית (מנחם, דונש, הרד"ק). ההבדל היחיד: גרסת החול מוסיפה סביב הליבה את המסע העולמי — פאניני בהודו, ובן יהודה והאקדמיה ללשון העברית בירושלים.

כל פרק עובר 9 תחנות — בלי יוצא מן הכלל

1 סיפור מסגרת אמיתי	2 סיפור פנימי	3 היסטוריה
4 מה זה	5 למה זה עובד	6 איך משתמשים
7 נסיון בפועל	8 תרגולים	9 גשר לפרק הבא

03 ליבה משותפת לשתי הגרסאות

מה זה (סימון מודרני): שורש = שלוש אותיות (לפעמים שתיים או ארבע) שנושאות משמעות ליבה. משקל = תבנית קבועה של ניקוד ואותיות מוספות. שורש + משקל = מילה.

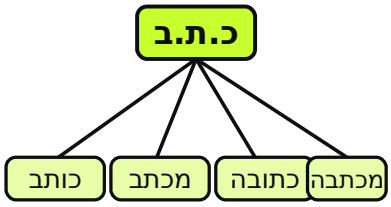
למה זה עובד: כל משקל הוא מכונה עם תפקיד קבוע: שמים בו שורש ומקבלים את אותו סוג של משמעות. מִפְעָל הוא מקום הפעולה — מִכְתָּב, מִטְבָּח, מִסְפָּרָה — ולכן מי שמכיר את התבנית מנחש מילים שמעולם לא ראה.

איך משתמשים: מפענחים מילה לא מוכרת לפי המשפחה שלה, מחפשים במילון לפי שורש, מבינים לשון רשמית בעיתון ובטפסים, ומזהים איך נולדות מילים חדשות — מִלּוֹן (מ.ל.ל), מַחְשֵׁב (ח.ש.ב).

נסיון בפועל: שורש אחד, כ.ת.ב, וחמש דקות על הדף: כמה מילים אפשר להפיק ממנו? אחר כך פותחים מילון וסופרים כמה פספסנו — ואיזו תבנית הייתה צריכה להזכיר לנו אותן.

תרגולים (רק עכשיו): מדורגים — קודם משפחות מילים מוכרות (ס.פ.ר, כ.ת.ב), אחר כך מיון מילים חדשות לפי שורש ומשקל, ולבסוף האתגר: מצאו מילה שיכולה להשתייך לשני שורשים שונים — והוכיחו לאיזה.

גשר לפרק הבא: השורש הוא החומר, אבל מי מפעיל את המכונה? הפרק הבא: בניינים — שבע התבניות שמשנות את המשמעות.

עוד: כתיבה, הכתיב, נכתב, תכתובת.

שורש אחד, מכונה אחת, משפחה שלמה — רואים, לא משננים.

קל מ_ת_ (מפעל) + השורש כ.ת.ב ו
מכתב

המשקל מקבע את סוג המשמעות; השורש ממלא את החריצים.

04 גרסה תורנית

BRANCH / TORAH

סיפור מסגרת אמיתי לספר כולו: "המחברת". הספר עוקב אחרי אנשים אמיתיים שהחליטו, כל אחד בתורו, איך מסדרים את הלשון: בעלי המסורה בטבריה, רב סעדיה גאון בבבל, מנחם בן סרוק ודונש בן לברט בקורדובה, אבן עזרא והרד"ק. כל פרק מציג חוליה אחת בשרשרת — מי שאל, מה ענה, ומה השאיר למי שאחריו. הלומד לא קורא על דמות בדויה, הוא נכנס לשרשרת אמיתית ומצטרף אליה. כל עובדה בסיפור מתועדת במקור. אפשר לספר בדרמטיות, אבל לא להמציא דמויות, מקרים או ציטוטים.

הסיפור הפנימי של הפרק (חוליית השורשים): מנחם בן סרוק, מזכירו של חסדאי אבן שפרוט בקורדובה, כותב בשנים 950-960 את "מחברת" — המילון העברי-עברי הראשון ללשון המקרא, המסודר לפי שורשים. דונש בן לברט, תלמידו של רב סעדיה גאון שהגיע מבבל, תוקף אותו בספר תשובות חריף. תלמידי מנחם משיבים, והפולמוס נמשך דורות. השאלה שבמרכז היא בדיוק שאלת הפרק: מהי יחידת הבסיס של הלשון?

> **"לפיכך נקראו ראשונים סופרים, שהיו סופרים כל אותיות שבתורה"**
>
> תלמוד בבלי, קידושין ל ע"א
>
> כלומר: כבר בימי התלמוד ספרו כל אות, כל מילה ואת אמצע הטקסט — ומי שסופר מילים חייב להחליט מהי מילה ומהו שורש

הלומד מקבל עמוד מ"מחברת" ומשווה אותו לערך במילון מודרני: אותה שיטה, אותו שורש, אלף שנה הפרשה. מכאן השאלה שמקדמת את השרשרת: אם השורשים הם הבסיס — אילו אותיות שייכות באמת לשורש, ואילו הן תוספות של התבנית?

היסטוריה (מקורות תורניים בלבד)

סופרים — ימי התלמוד

ספרו את אותיות התורה, את מילותיה ואת נקודות האמצע שלה (קידושין ל ע"א). יסוד ההקפדה: בלי ספירה אי אפשר לדעת אם שובש הטקסט.

בעלי המסורה — טבריה, מאות 8-10

מסדירים את הספירה ואת הניקוד: מסורה קטנה וגדולה בשולי כתבי היד ובסוף הספרים. מסדירים את הלשון — אבל עוד לא כותבים דקדוק.

רב סעדיה גאון — בבל, מחצית הראשונה של המאה ה-10

פותח את חקר הלשון באופן שיטתי; דונש בן לברט למד אצלו בישיבת סורא (מתועד).

מנחם בן סרוק — קורדובה, 950-960

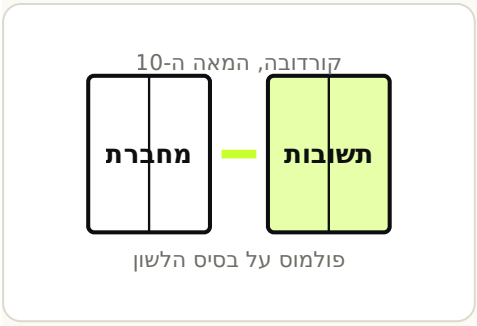
כותב את "מחברת" בעידודו של חסדאי אבן שפרוט: המילון העברי-עברי הראשון למקרא, מסודר לפי שורשים.

דונש בן לברט — קורדובה, שנות החמישים של המאה ה-10

כותב "תשובות" חריפות נגד מנחם. תלמידי מנחם משיבים, ובהמשך נכנסים לוויכוח גם יהודי בן ששת, אבן עזרא, רבנו תם ויוסף קמחי.

הרד"ק — פרובנס, המאה ה-13

"ספר השרשים", חלקו השני של "מכלול", מסדר את מילות העברית לפי שורשים ומנתח אותם. שיטת השורשים מנצחת.

המילון העברי נולד מפולמוס אמיתי בין שני אנשים.

כלומר

השיטה שניצחה בפולמוס — מיון לפי שורשים — היא השיטה שבה אנחנו מחפשים מילים במילון עד היום.

05 גרסת חול

סיפור מסגרת אמיתי לספר כולו: "המילון של בן יהודה". אליעזר בן יהודה (1858-1922) מחליט עוד בפריז לחדש את דיבור העברית, וב-1880 מטביע במאמר את המילה הראשונה שלו: "מִלּוֹן" — מילה על המילה "מילה". הספר עוקב אחריו ואחרי המילים שנולדו במכונה העתיקה. גם כאן כל עובדה מתועדת, אין דמויות בדויות.

ציר הסיפור (מתועד)

1880

בן יהודה מטביע את המילה "מִלּוֹן": השורש מ.ל.ל ("דיבור") והמילה "מִלָּה" עם הסופית ־וֹן. שורש עתיק, תבנית מוכרת, מילה חדשה — המכונה עובדת.

1881

עולה לירושלים ומחליט שבביתו ידברו עברית בלבד. בנו בן-ציון נחשב לילד הראשון שגדל עם עברית כשפת אם.

1908-1959

יוצא לאור בהדרגה "מילון הלשון העברית הישנה והחדשה", מפעל חייו; בשלמותו שישה-עשר כרכים, והושלם אחרי מותו (1922).

1953

הכנסת מעבירה את חוק המוסד העליון ללשון העברית. האקדמיה ללשון העברית ממשיכה את ועד הלשון (1889-1953) — ומחדשת מילים באותה מכונה בדיוק.

הסיפור הפנימי של הפרק: הלומד עומד מול הבעיה של בן יהודה ב-1880: צריכה מילה לספר שאוסף מילים — ובעברית של אז אין כזו. הפתרון אינו לשאול מילה משפה אחרת, אלא להפעיל את מכונת השורשים: מִלָּה + ־וֹן, ונולד "מִלּוֹן". אם אפשר לבנות מילה אחת — אפשר אלפים. מי מחליט מה נכנס, ואיך בודקים שהמכונה לא משובשת?

היסטוריה (מסע אחד, עם עצירת חובה גם בבית)

הודו מאות שנים לפנה"ס

פאניני כותב דקדוק שיטתי לסנסקריט — כארבעת אלפים כללים — מאות שנים לפני הדקדוק העברי הראשון. ההודים אכן הראשונים.

קורדובה המאה ה-10

מנחם כותב את המילון הראשון לפי שורשים; דונש תוקף אותו; הפולמוס מסדר את הלשון. (עצירת הבית)

פרובנס המאה ה-13

הרד"ק כותב את "ספר השרשים" ומגדיר את השורש כבסיס הסידור של הלשון — עד היום. (עצירת הבית)

ירושלים 1880 עד היום

בן יהודה מטביע "מילון" וכותב את המילון הגדול; האקדמיה ללשון העברית ממשיכה לחדש מילים באותה מכונה: שורש + משקל.

המסקנה

מאות שנים לפני שדקדוק היה מקצוע בבית ספר, אנשים אמיתיים כבר הפעילו את המכונה — ואותה מכונה מייצרת מילים חדשות גם היום.

06 מה הפרק מדגים

WHY THE METHOD WORKS

למה הפרק הזה מוכיח שהשיטה עובדת גם בלשון:

1. אותו שלד בדיוק שרת מקצוע שני לגמרי — מהאלכסון של פיתגורס למכונת השורשים, בלי לשנות תחנה אחת.
2. הליבה היהודית התרבותית היא כל הסיפור: הדקדוק העברי נכתב בידי אנשים אמיתיים, ממנחם ועד הרד"ק — תרבות וזהות, לא דת. גרסת החול מוסיפה סביבה את המסע העולמי.
3. שני הסיפורים מסתיימים באותה מכונה: שורש + משקל — מקורדובה של המאה העשירית ועד האקדמיה בירושלים.
4. אותו נסיון בפועל ואותם תרגולים — אף ציבור לא מקבל פחות לשון.

הערת יישור

בגרסה התורנית צריך ליווי של רב/משגיח תוכן שיאשר את הציטוטים והלשון. הפרטים ההיסטוריים (מחברת מנחם 950-960, תשובות דונש, ספר השרשים, טיבוע "מילון" ב-1880) אומתו מול מקורות אינטרנטיים. מאין הגיע המשקל הכמותי של דונש לשירה — מחלוקת מחקרית פתוחה, ולא נכלל בציר.

07 מקורות

SOURCES

מקורות לפולמוס מנחם-דונש (אומתו)

- מחברת מנחם בן סרוק — 950-960, בעידוד חסדאי אבן שפרוט; דונש כתב נגדו ספר השגות.

```
https://he.wikipedia.org/wiki/
%D7%9E%D7%97%D7%91%D7%A8%D7%AA_%D7%9E%D7%A0%D7%97%D7%9D_%D7%91%D7%9F_%D7%A1%D7%A8%D7%95%D7%A7
```

- האקדמיה ללשון העברית — "מחברת" היא המילון העברי-עברי הראשון ללשון המקרא.

```
https://hebrew-academy.org.il/%d7%9e%d7%a4%d7%92%d7%a9-%d7%9e%d7%97%d7%95%d7%93%d7%a9-%d7%a2%d7%9d-
%d7%94%d7%9e%d7%97%d7%91%d7%a8%d7%aa-%d7%90%d7%99%d7%99%d7%a8-%d7%aa%d7%a9%d7%a4%d7%93-
%d7%9e%d7%90%d7%99-2024/
```

- המילון העברי — "מחברת מנחם" הוא המילון העברי הראשון שבידינו; פירושיו מובאים ברש"י.

```
https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%9E%D7%99%D7%9C%D7%95%D7%9F_%D7%A2%D7%91%D7%A8%D7%99
```

- אנציקלופדיה דעת — מנחם בן סרוק: נולד בטורמוסא, פעל בקורדובה בחסות משפחת אבן שפרוט.

```
https://www.daat.ac.il/encyclopedia/value.asp?id1=990
```

- דונש בן לברט ורב ניסים גאון.

```
https://geniza.princeton.edu/en/people/dunash-ben-labrat/
https://en.wikipedia.org/wiki/Dunash_ben_Labrat
https://jewishencyclopedia.com/articles/11560-nissim-ben-jacob-ben-nissim-ibn-shahin
```

מקורות לרד"ק ולשיטת השורשים

- ספר השרשים, רד"ק — פרובנס, 1185-1235 בקירוב; מילון לפי שורשים.

```
https://www.sefaria.org.il/Sefer_HaShorashim
```

- ספר מכלול — חלקו השני הוא "ספר השרשים"; החלק הראשון מבאר את הדקדוק.

```
https://he.wikisource.org/wiki/%D7%A1%D7%A4%D7%A8_%D7%9E%D7%9B%D7%9C%D7%95%D7%9C_(%D7%A8%D7%93%22%D7%A7)
```

- רד"ק, 1160-1235, נרבון.

https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%A8%D7%93%22%D7%A7

- אנציקלופדיה דעת — הרד"ק: מדקדק ומפרש מקרא; ספריו נתקבלו בקרב חכמי ישראל וחכמי האומות.

https://www.daat.ac.il/encyclopedia/value.asp?id1=1583

- ספר השרשים בויקיטקסט — צילום שער דפוס ויניציאה; הקדמת המחבר.

https://he.wikisource.org/wiki/%D7%A1%D7%A4%D7%A8_%D7%94%D7%A9%D7%A8%D7%A9%D7%99%D7%9D_(%D7%A8%D7%93%22%D7%A7)

מקורות לבן יהודה ולאקדמיה

- מילון הלשון העברית הישנה והחדשה — 1908-1959, שישה-עשר כרכים.

https://hebrew-academy.org.il/%d7%9e%d7%99%d7%9c%d7%95%d7%9f-%d7%94%d7%9c%d7%a9%d7%95%d7%9f-%d7%94%d7%a2%d7%91%d7%a8%d7%99%d7%aa-%d7%94%d7%99%d7%a9%d7%a0%d7%94-%d7%95%d7%94%d7%97%d7%93%d7%a9%d7%94-2/

- "מִלּוֹן" — המילה הראשונה שחידש בן יהודה, במאמר משנת תר"ם (1880).

https://hebrew-academy.org.il/wp-content/uploads/2018.01.08-newsletter.pdf

https://en.wiktionary.org/wiki/%D7%9E%D7%99%D7%9C%D7%95%D7%9F (מ.ל.ל + -וֹן)

- על האקדמיה — חוק המוסד העליון ללשון העברית, תשי"ג (1953).

https://hebrew-academy.org.il/%d7%a2%d7%9c-%d7%94%d7%90%d7%a7%d7%93%d7%9e%d7%99%d7%94/

- ועד הלשון העברית, תרמ"ט-תשי"ג (1889-1953).

https://hebrew-academy.org.il/%d7%95%d7%a2%d7%93-%d7%94%d7%9c%d7%a9%d7%95%d7%9f-%d7%94%d7%a2%d7%91%d7%a8%d7%99%d7%aa/

- אליעזר בן יהודה (1858-1922) — מחולל החייאת הדיבור העברי; לקסיקון תרבות ישראל.

https://tarbutil.cet.ac.il/lexicon/%D7%90%D7%9C%D7%99%D7%A2%D7%96%D7%A8-%D7%91%D7%9F-%D7%99%D7%94%D7%95%D7%93%D7%94/

- "אוצר מילים" — גלובס על המילון ועל טיבוע "מִלּוֹן".

https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001330116

מקורות נוספים

- סופרים וספירת האותיות — קידושין ל ע"א.

https://www.sefaria.org.il/Kiddushin.30a

- פאניני — דקדוק הסנסקריט בארבעת אלפים כללים.

https://seder-olam.com/he/e/w-panini-grammar/

https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%A4%D7%90%D7%A0%D7%99%D7%A0%D7%99_(%D7%91%D7%9C%D7%A9%D7%9F)

- מסורה (בנוסף).

https://seder-olam.com/en/n/masora/

https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/masorah